

АНАЛІЗ УМОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Н. М. Пархоменко, кандидат економічних наук.

Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України,
м. Київ.

© Пархоменко Н. М., 2013.

Стаття отримана редакцією 05.08.2013 р.

Вступ. За останні декілька років питання конкурентоспроможності стало ключовим для всіх суб'єктів економічних відносин. У сучасних умовах рівень конкурентоспроможності країни та її регіонів є інструментом, за допомогою якого існує можливість об'єктивного оцінювання відносно сильних і слабких сторін національної економіки порівняно з іншими країнами. Детально аналізуючи результати, державні органи й дослідні центри можуть окреслити ті сфери розвитку економічного життя країни, що потребують поліпшення, а також визначити приклади впровадження успішного досвіду в певних сферах.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Вивченню проблем, пов'язаних із формуванням, підвищенням рівня, методичним забезпеченням, дослідженням окремих аспектів конкурентоспроможності регіонів, присвячено наукові роботи таких вітчизняних учених, як В. Артеменко [1], В. Безугла [3], В. Підвисоцький [8], Є. Лазарева [6], З. Герасимчук [3], Л. Ковальська [4], Н. Яблонська, О. Кузьмін [5], Т. Уманець та інші. Аналіз наукової літератури й періодичних джерел показав, що на сучасному етапі розвитку економічних досліджень цим питанням приділяється достатньо уваги, проте проблеми досі залишаються не розв'язаними. У науковій літературі на сьогодні не існує єдиної точки зору щодо визначення як поняття «конкурентоспроможність регіону», так і ряду умов забезпечення, які впливають на конкурентоспроможність регіону. Крім того, подальшого уточнення потребують саме методи оцінювання конкурентоспроможності регіонів.

Постановка завдання. Метою цієї наукової роботи є дослідження теоретичних засад, статистичних матеріалів, практичних напрямів діяльності для розроблення рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів на основі аналізу умов, що забезпечують її високий рівень.

Основний матеріал і результати. Поняття «конкурентоспроможність» є одним з базових у ринковій економіці.

У сучасній економічній літературі широко представлені методики вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо оцінювання конкурентоспроможності. Вітчизняні джерела із цієї проблеми стосуються аналізу окремих складових конкурентоспроможності, досліджень експортного потенціалу, економічної ефективності й детального аналізу факторів зовнішнього середовища господарської діяльності. Методики західних дослідників характеризуються більшою різноманітністю підходів до оцінювання конкурентоспроможності, застосуванням усебічного аналізу економічної ситуації всередині регіону та зовнішнього середовища.

У теоретичних і прикладних роботах економістів та практиків надано численні визначення конкурентоспроможності, як правило, подібні по суті, але відмінні за конкретними формулюваннями. При цьому, якщо не розглядати конкурентоспроможність національних економік, то можна вибудувати таку схему використання поняття «конкурентоспроможність» стосовно різних об'єктів.

По-перше, поняття конкурентоспроможності може описувати вироблені товар або послугу. Під конкурентоспроможністю останніх розуміють сукупність споживчих властивостей конкретного товару (послуги), що відрізняють його від аналогічного товару (послуги) конкурента за ступенем відповідності конкретним суспільним потребам. Під час аналізу умов забезпечення конкурентоспроможності товару (послуги) враховуються витрати на його виробництво, ціна й т. п. До товарів (послуг) належить і такий специфічний його вид, як робоча сила.

По-друге, поняття конкурентоспроможності використовується при характеристиці господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм. У цьому випадку конкурентоспроможність може бути визначена як можливість такого суб'єкта бути наявним на ринку товарів (послуг), отримуючи економічну вигоду від цього.

По-третє, поняття конкурентоспроможності використовується стосовно різних галузей економіки, коли мова йде про можливість групи підприємств, що входять до галузі, виробляти конкурентоспроможну продукцію.

По-четверте, може йтися про конкурентоспроможність домогосподарств. У цьому випадку мають на увазі спроможність працездатних громадян зайняти ефективні за рівнем оплати та умовами праці робочі місця. У неявній формі це поняття використовується й у системі соціального захисту населення. Уповноважені державні структури при ухваленні рішення про надання соціального захисту конкретному домогосподарству, особливо адресні види соціальної підтримки, неминуче враховують конкурентоспроможність домогосподарства у сфері отримання доходів. При цьому до уваги беруть статево-вікову структуру домогосподарства, професійно-кваліфікаційний склад його працездатних членів, наявні в його розпорядженні фінансові активи, нерухомість, транспортні засоби тощо.

Ці види конкурентоспроможності зрештою реалізуються в географічному просторі – на території, яка сама по собі може бути конкурентоспроможною або неконкурентоспроможною. Таким чином, по-п'яте, поняття конкурентоспроможності може використовуватися при описі регіонів, що входять до складу держави. Саме конкурентоспроможність регіонів і є предметом дослідження у цій роботі.

Слід визначити ту систему координат, у якій доцільно розглядати конкурентоспроможність регіонів. Тут можуть бути використані два основних підходи.

Перший підхід полягає в тому, що конкурентоспроможність регіонів розглядається як створення регіонами різних умов для розміщення на своїй території господарюючих суб'єктів (таку конкурентоспроможність регіонів можна визначити як «боротьбу за виробника»). Конкурентоспроможність регіонів одного і того ж рівня адміністративно-територіальної ієрархії при зіставленні їх між собою означає, що вони конкурують у створенні основних умов організації господарської діяльності. Орієнтуючись на ці умови, які носять об'єктивний (природні ресурси) або суб'єктивний (інституційні фактори) характер, суб'єкти господарської діяльності за інших рівних умов вибирають регіон з найбільш сприятливим їх поєднанням. При цьому в дослідженнях, присвячених проблемі регіональної конкурентоспроможності, виокремлюють та аналізують такі умови забезпечення конкурентоспроможності регіонів: природні ресурси, географічне положення, трудові ресурси, інституційні умови [3].

Природні ресурси. Природні ресурси, використання яких економічно ефективно для господарюючих суб'єктів, є чинником, що підвищує за інших рівних умов конкурентоспроможність економіки регіону. Наприклад, наявність на території регіону запасу вуглеводневої сировини при високих цінах на неї формує стимули для залучення в такий регіон інвесторів, зацікавлених у розробці родовищ нафти і газу. Водночас природні ресурси самі по собі не є чинником конкурентоспроможності регіонів. Можливості та економічна ефективність їх розробки визначаються існуючими на конкретний момент часу технологічними можливостями, кон'юктурою світового і вітчизняного ринків тощо. Так, прикладом є різке падіння конкурентоспроможності вугілля як енергоносія в Україні на початку 90-х років минулого століття. Загальний обсяг його видобутку в країні скоротився зі 164,8 млн. т у 1990 р. до 64,7 млн. т у 2012 р., або на 60,8% (рис. 1).

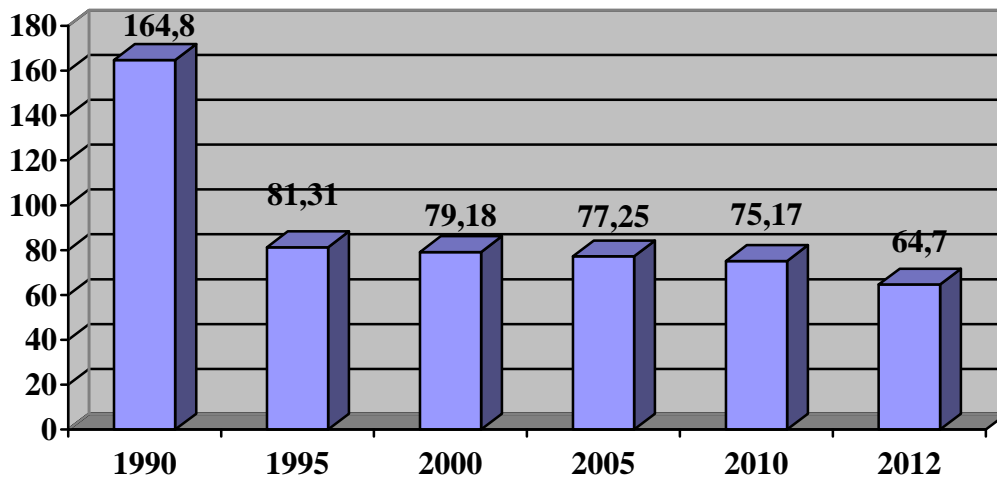

Рис.1. Динаміка видобутку вугілля в Україні за 1990 – 2012 рр., млн. т

Перед низкою регіонів, у минулому конкурентоспроможних на ринку вугілля, зокрема Донецьким, Луганським (рис. 2), в 1990-ті – на початку 2000-х рр. реально постала проблема компенсації негативних наслідків деградації вуглевидобувної галузі та розвитку альтернативних напрямів економічної діяльності, що підвищує конкурентоспроможність регіонів.

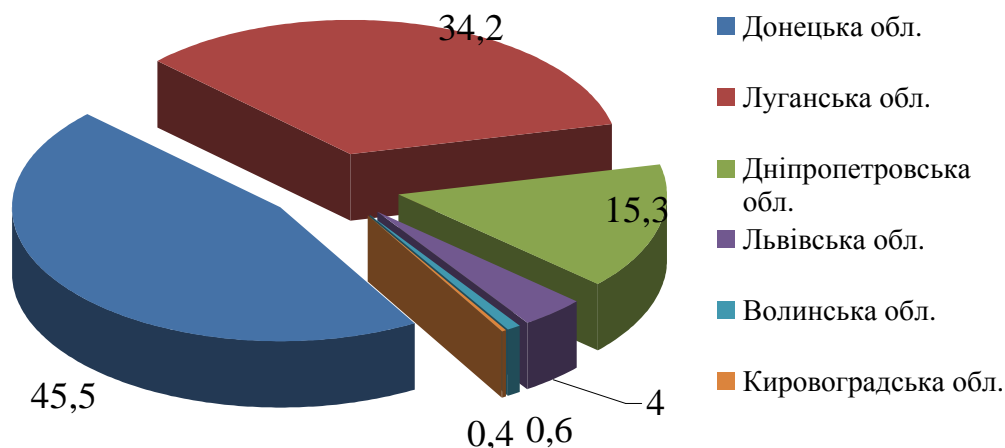

Рис. 2. Регіональна структура видобутку вугілля в Україні, %

Географічне положення. Географічне положення являє собою консервативний економічний ресурс будь-якого регіону, який може бути лише незначною мірою змінено цілеспрямованим впливом антропогенних факторів. Поліпшити географічне положення з метою підвищення конкурентоспроможності регіону на ринку умов господарської діяльності можна в основному за рахунок розвитку транспортної інфраструктури та забезпеченості засобами зв'язку (табл. 1).

Наведені в табл. 1 результати відображають диференціацію регіонів України за рівнем забезпечення транспортною інфраструктурою (довжина залізничних шляхів і автомобільних доріг) та зв'язком (мобільними телефонами, доступом до мережі Інтернет і стаціонарним міжнародним зв'язком). Як видно, Київська область та м. Київ займають лідируючу позицію. Усі інші регіони, віддалені від м. Київ й області не менше як на 42%, не мають і 50% їх інфраструктурного потенціалу.

Таблиця 1. Забезпеченість транспортним зв'язком та засобами зв'язку регіонів України*

1	Зведений показник забезпечення засобами зв'язку		Зведений показник забезпечення транспортною інфраструктурою	
	Значення (в частках одиниці)	Місце	Значення (в частках одиниці)	Місце
Україна	0,20		0,67	–
АР Крим	0,30	2	0,52	23
Вінницький	0,15	14	0,81	5
Волинський	0,14	19	0,65	13
Дніпропетровський	0,22	5	0,79	7
Донецький	0,16	9	0,91	2
Житомирський	0,12	23	0,66	11
Закарпатський	0,12	23	0,74	9
Запорізький	0,16	9	0,64	15
Івано-Франківський	0,10	25	0,70	10
Київський (у т.ч. м.Київ)	1,00	1	0,62	18
Кіровоградський	0,15	14	0,64	15
Луганський	0,16	9	0,63	17
Львівський	0,21	7	1,00	1
Миколаївський	0,19	8	0,50	24
Одеський	0,24	4	0,60	20
Полтавський	0,15	14	0,65	13
Рівненський	0,14	19	0,58	21
Сумський	0,13	21	0,66	11
Тернопільський	0,13	21	0,82	4
Харківський	0,25	3	0,81	5
Херсонський	0,22	5	0,36	25
Хмельницький	0,15	14	0,76	8
Черкаський	0,16	9	0,62	18
Чернівецький	0,15	14	0,90	3
Чернігівський	0,16	9	0,54	22

* складено за матеріалами Державної служби статистики України

Трудові ресурси. Основне значення набуває така характеристика трудових ресурсів, як ціна. За цим показником конкурентоспроможність регіонів України значно різниться. Наприклад, у 2012 р. при середньомісячній її величині в країні 3025 грн. найвищою вона виявилась у м. Київ (4607 грн.), а найнижчою – у Тернопільській області (2185 грн.), розрізняючись у 2,1 разу.

Важливе значення для господарюючого суб'єкта мають структурні характеристики населення регіону, наприклад вікова, яка визначає відносні масштаби трудових ресурсів і демографічне навантаження на працездатне населення, а опосередковано – й ціну робочої сили; співвідношення між міським і сільським населенням працездатного віку, що впливає на трудові та поведінкові стереотипи у трудовій сфері; потреба в соціальній інфраструктурі й ін. За значенням цих показників регіони країни можуть значно різнитися між собою.

Інституціональні умови. Вони охоплюють досить широкий перелік умов і можуть слугувати важливим чинником підвищення або зниження конкурентоспроможності регіону в «боротьбі» за господарюючого суб'єкта. До них належать: регіональне законодавство, система регіональних податків, інституціональні структури, що займаються питаннями соціально-економічного розвитку регіонів, тощо.

Інший підхід до визначення конкурентоспроможності економіки регіонів полягає в тому, що регіони надають різні умови для проживання і соціально-економічної діяльності на їх території населенню (умовно цей вид конкурентоспроможності можна визначити як «боротьбу за жителя»). Очевидно, що за інших рівних умов, вибираючи регіон свого

проживання, населення буде оцінювати таке поєднання природно-кліматичних, економічних (трудова діяльність) і соціальних показників, які роблять його перебування на місці постійного проживання найбільш комфортним.

Природно-кліматичні умови в більшості регіонів України сприятливі для проживання людей, що позначилося на щільності її населення. Комфортними районами, які мають найбільш сприятливі для проживання людей умови, у межах України є основна частина Криму, Закарпаття, прибережні райони. Прекомфортні райони, які є досить сприятливими для проживання населення, представлені більшою частиною України, особливо на заході.

В умовах планової економіки держава мала можливість частково усунути нерівну конкурентоспроможність регіонів за природно-кліматичними умовами (наприклад, підвищенням заробітної плати в регіонах з важкими умовами проживання тощо). В умовах ринкової економіки подібного роду пом'якшення може здійснюватися в основному господарюючими суб'єктами, які підвищують привабливість робочих місць у районах з несприятливими умовами проживання.

Економічні та соціальні умови. Вони характеризуються кількома показниками, одним з яких є абсолютний і відносний (наприклад, до вартості життя, розміру прожиткового мінімуму в конкретному регіоні) розмір оплати праці, що визначає рівень споживання домогосподарств, в яких є працевлаштовані. Значущою є також і величина соціальних трансфертів (у першу чергу відносна) для непрацевдатних громадян. Ще одним показником є рівень розвитку соціальної інфраструктури (насамперед забезпеченості населення житловою площею).

Характеристикою економічних умов для проживання населення в регіонах є також трансформаційні процеси, реструктуризація економіки регіонів. Вище (рис. 1) наводився приклад різкого скорочення видобутку вугілля в Україні, що зумовило зниження попиту на ринку праці практично в усіх вуглевидобувних регіонах. Навпаки, розвиток експортоорієнтованих галузей, поява нової якості столичних функцій зумовили зростання попиту на ринку праці в нафтогазовидобувних регіонах, м. Київ.

Населення має можливість оцінювати умови свого проживання в регіонах у поняттях «побутової» економіки, «голосуючи ногами»: важливі не стільки показники народжуваності та смертності населення, скільки його міграція. Результируючі показники останньої враховують не тільки вже згадані показники рівня доходів або наявності робочих місць, але й суб'єктивні для експерта фактори, які розглядаються домогосподарством при ухваленні рішення про продовження перебування в конкретному регіоні чи про виїзд з нього (табл. 2). Особливо чітко це проявляється у Закарпатській, Тернопільській та Херсонській областях, котрі характеризуються найгіршими стосовно інших регіонів умовами для життя і трудової діяльності населення.

Таблиця 2. Оцінка конкурентоспроможності за соціально-економічними умовами проживання населення в регіонах України та міграційна привабливість регіонів у 2012 році**

Регіони України	Відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму		Безробітне населення (за методологією МОП) працездатного віку, у відсотках до економічно активного населення відповідної вікової групи		Площа житла, що припадає в середньому на одного мешканця		Середнє місце за трьома показниками (в дужках – рейтинг)	Коефіцієнт міграційного приросту на 10 тис. мешканців	
	значення	місце	%	місце	кв. м	місце		осіб	місце
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
АР Крим	2,34	12	6,2	3	20	27	14,00 (14)	18,33	4
Вінницький	2,14	18	9,7	22	26,8	2	14,00 (14)	0,10	14
Волинський	2,06	23	8,8	14	20,7	25	20,67 (25)	-2,66	17

Продовж. табл. 2.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Дніпропетровський	2,77	4	7,0	8	23,5	11	7,67 (3)	-0,60	15
Донецький	3,08	2	8,2	11	22,9	17	10,00 (5)	-1,14	16
Житомирський	2,09	21	10,7	24	24,8	7	17,33 (20)	-3,93	19
Закарпатський	2,07	22	9,2	17	23,1	15	18,00 (21)	-4,16	20
Запорізький	2,58	6	7,5	9	22,6	19	11,33 (9)	6,14	8
Івано-Франківський	2,24	15	8,4	13	24,1	9	12,33 (10)	9,85	7
Київський	2,78	3	6,7	4	34,1	1	2,67 (1)	50,56	1
Кіровоградський	2,14	19	9,2	17	24,7	8	14,67 (16)	-15,02	26
Луганський	2,72	5	6,9	6	23,9	10	7,00 (2)	-11,92	24
Львівський	2,27	13	8,0	10	21,5	22	15,00 (17)	4,72	10
Миколаївський	2,49	9	8,4	13	21,8	21	14,33 (15)	5,10	9
Одеський	2,38	11	6,2	3	22,3	20	11,33 (9)	17,14	5
Полтавський	2,51	8	9,2	17	24,9	6	10,33 (7)	-2,72	18
Рівненський	2,27	14	10,8	26	21,2	23	21,00 (26)	-12,98	25
Сумський	2,21	17	9,6	20	23,4	12	16,33 (19)	-6,97	21
Тернопільський	1,93	27	10,8	26	23,1	15	22,67 (27)	-7,41	22
Харківський	2,43	10	7,0	8	23,2	13	10,33 (7)	2,92	11
Херсонський	2,00	26	9,4	19	23,2	13	19,33 (23)	-17,58	27
Хмельницький	2,14	20	9,8	23	25,3	5	16,00 (18)	-8,35	23
Черкаський	2,21	16	9,7	22	26,4	3	13,67 (12)	2,36	13
Чернівецький	2,05	24	9,3	18	22,9	17	19,67 (24)	9,93	6
Чернігівський	2,04	25	11,0	27	25,9	4	18,67 (22)	2,77	12
м. Київ	4,06	1	6,0	1	21	24	8,67 (4)	35,34	3
м. Севастополь	2,55	7	6,9	6	20,5	26	13,00 (11)	41,85	2

** складено за матеріалами Державної служби статистики України

З урахуванням вищевикладеного можна запропонувати таке визначення конкурентоспроможності регіону. Під абсолютною конкурентоспроможністю регіону країни слід розуміти сукупність фізико-географічних і соціально-економічних його характеристик, які створюють умови для формування на його території економічних структур та структур розселення. Відносна конкурентоспроможність регіону визначається в ранжированому ряді всіх регіонів того ж рівня адміністративно-територіальної ієрархії країни.

Отримані результати підтвердили допустимість використання запропонованого автором підходу для оцінювання результатів реалізації конкурентоспроможності економіки регіонів.

Висновки. Насамкінець доречно зазначити, що конкурентоспроможність є категорією, по-перше, багаторівневою (стосується світу, країни, регіонів, підприємств, окремих товарів), по-друге, багатоаспектною (поєднує різні умови забезпечення). Визначається конкурентоспроможність з урахуванням ефективності використання природних ресурсів, географічного положення, трудових ресурсів, інституційних умов.

Подальші успіхи у забезпеченні конкурентоспроможності України в цілому та регіонів зокрема залежатимуть від розв'язання таких ключових питань: на регіональному рівні необхідно виокремити пріоритетні галузі економіки; дослідити вплив умов забезпечення конкурентоспроможності на рівень розвитку території; розробити напрями структурної перебудови господарського комплексу та шляхи соціальних перетворень.

На державному рівні має бути визначено місце кожного регіону в національній економіці та проведено ранжування регіонів за рівнем конкурентоспроможності, а відповідно до цього розроблено стратегічні програми соціально-економічного розвитку регіонів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артеменко, В. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В. Артеменко // Регіональна економіка. – 2006. – № 2. – С. 90 – 97.
2. Безугла, В. О. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України / В.О. Безугла // Коммунальное хозяйство городов: научно-технический сборник. – 2005. – № 70. – С. 53 – 60.

3. Герасимчук, З. В. Конкурентоспроможність регіону: теорія, методологія, практика: монографія / З. В. Герасимчук, Л. Л. Ковальська. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 248 с.
4. Ковальська, Л. Л. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності регіонів держави [Ел. р.] / Л. Л. Ковальська. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../zbirnuk_RE_2_98.pdf.
5. Кузьмін, О. Є. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: підручник / О. Є. Кузьмін. – Львів: Компакт-ЛВ, 2005. – 304 с.
6. Лазарева, Є. В. Методичний підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону / Є. В. Лазарева, Н. В. Яблонська // Регіональна економіка. – 2011. – № 1. – С. 23 – 31.
7. Гавура, В. О. Інструментарій оцінки конкурентоспроможності регіонів / В. О. Гавура // Економічний форум. – 2011. – № 4. – С. 16.
8. Підвисоцький, В. Формування та впровадження програм підвищення конкурентоспроможності територій: методичні матеріали / В. Підвисоцький, Р. Ткачук. – К. : Леста, 2010. – 64 с.

УДК 339.137:332.143(477)

Пархоменко Наталія Миколаївна, кандидат економічних наук, головний науковий консультант Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України. **Аналіз умов забезпечення конкурентоспроможності регіонів України.** Розглянуто умови забезпечення, які відіграють важливу роль у посиленні конкурентних позицій території та є емпіричною основою аналізу конкурентоспроможності регіону. Класифіковано умови забезпечення конкурентоспроможності регіонів.

Ключові слова: конкурентоспроможність, регіон, умови забезпечення конкурентоспроможності, рейтинг, рівень конкурентоспроможності.

УДК 339.137:332.143(477)

Пархоменко Наталья Николаевна, кандидат экономических наук, главный научный консультант Главного научно-экспертного управления Аппарата Верховной Рады Украины. **Анализ условий обеспечения конкурентоспособности регионов Украины.** Рассмотрены условия обеспечения, которые играют важную роль в усилении конкурентных позиций территории и являются эмпирической основой анализа конкурентоспособности региона. Классифицированы условия обеспечения конкурентоспособности регионов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, регион, условия обеспечения конкурентоспособности, рейтинг, уровень конкурентоспособности.

UDC 339.137:332.143(477)

Parkhomenko Natalia, candidate of economic Sciences, chief scientific consultant of the Main scientific expert Department of the staff of the Verkhovna Rada of Ukraine. **Analysis of conditions for competitiveness of Ukraine's regions.** The article discusses the factors that play an important role in strengthening of the competitive positions of the territory and is the empirical basis of the analysis of the competitiveness of the region. Classified factors and driving forces of the competitiveness of regions.

Keywords: competitiveness, region, factors of competitiveness, rating, level of competitiveness.